

Ο Λουί Αλτουσέρ και η επιστημολογική αντινομία του Μαρξισμού

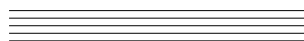
Γιώργος Φουρτούνης

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΟΤΗΤΑΣ;

Εάν θα θέλαμε να περιγράψουμε –εξαιρετικά σχηματικά– το τρέχον τοπίο στη θεωρία της επιστήμης, θα λέγαμε ότι αυτό χαρακτηρίζεται εν πολλοίς από την αντίθεση μεταξύ δύο γενικών τάσεων, που μοιάζουν αδύνατον να συντεθούν: μιας που επιμένει στην καθολική εγκυρότητα της επιστήμης και μιας άλλης που δίνει έμφαση στον ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό καθορισμό της επιστημονικής δραστηριότητας (Σκορδούλης 2001). Στη βάση αυτής της αντίθεσης, φαίνεται αδύνατο να συνδυάσουμε σε μια ενιαία και συνεκτική επιστημολογία, χωρίς αμοιβαίες εκπώσεις, δύο βασικές όσο και αναπόδραστες διαισθήσεις μας για την επιστήμη: αφ' ενός, αυτήν που, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, αντιλαμβάνεται την επιστήμη με όρους αντικειμενικής και ορθολογικής γνώσης και, αφ' ετέρου, εκείνη που την αντιμετωπίζει, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ως κοινωνική πρακτική, καθοριζόμενη από το συναφές ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Ακολουθώντας την διεθνώς καθιερωμένη πλέον κωδικοποίηση, μπορούμε να μιλήσουμε για την αντίθεση ανάμεσα στα θεωρητικά, ερευνητικά και ακαδημαϊκά προγράμματα της Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης (History and Philosophy of Science: H.P.S.), από τη μια μεριά, και των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας (Science and Technology Studies: S.T.S.), από την άλλη. Οι δύο αυτές συμβατικές ονομασίες έχουν κοινή μόνο την λέξη “επιστήμη”: θα ισχυρισθώ ωστόσο ότι η πλέον σημαίνουσα διαφορά τους έγκειται στη λέξη “φιλοσοφία”, στην παρουσία της στην πρώτη και στην απουσία της από τη δεύτερη, όπου και συμπυκνώνεται η αντίθεση ανάμεσα στις εν λόγω δύο τάσεις: θα έλεγα, με δυο λόγια, ότι η φιλοσοφία κάνει τη διαφορά. Έχοντας επίγνωση

ότι γενικεύω και απλοποιώ, ας προσπαθήσω να αναπτύξω συνοπτικά αυτή τη διαφορά.

Από τη μια πλευρά, λοιπόν, οι αντικειμενιστικές και ορθολογιστικές προσεγγίσεις της επιστήμης, επειδή ακριβώς συσχετίζουν ουσιωδώς την επιστήμη με τις αξίες της αντικειμενικότητας και της ορθολογικότητας, δεν μπορούν να αποποιηθούν την εκλεκτική τους συγγένεια με τη φιλοσοφία, δηλαδή με ένα γένος θεωρητικού λόγου όπου –τουλάχιστον στις πλέον παραδοσιακές εκδοχές του– η περιγραφική ή γνωσιακή διάσταση διαπλέκεται αξεδιάλυτα με την κανονιστική ή δεοντική (Montag 2003). Η φιλοσοφία ή οι φιλοσοφίες της επιστήμης, ενώ λένε, και λέγοντας, *τι είναι* η επιστήμη, λένε επίσης και *τι πρέπει* να είναι η επιστήμη –ή, πράγμα που είναι το ίδιο, ποια συστήματα ιδεών ή πεποιθήσεων, ποια θεωρητικά ή γνωσιακά εγχειρήματα, μπορούν, οφείλουν και αξίζουν να λέγονται επιστήμες. Οι αντικειμενιστικές και ορθολογιστικές φιλοσοφίες της επιστήμης προϋποθέτουν έτσι ότι ο όρος “επιστήμη” αντιστοιχεί σε μια *έννοια*, με προσδιορισμό περιεχόμενο ή νόημα, στο οποίο υπεισέρχονται ουσιωδώς η αντικειμενικότητα και η ορθολογικότητα. Επιπλέον, αυτή η έννοια ή η *ουσία της επιστήμης* είναι τέτοια ώστε να μεταφράζεται σε *κριτήρια διάκρισης* ανάμεσα στο επιστημονικό και το μη-επιστημονικό, ανάμεσα σε ό,τι είναι και σε ό,τι δεν είναι επιστήμη, ανάμεσα στις αυθεντικές επιστήμες και τις ψευδο-επιστήμες: η έννοια αυτή (από κοινού με τα συναφή κριτήρια) αντιπροσωπεύει τον υπερβατικό *κανόνα* της επιστήμης· υποδεικνύει υπό ποιους όρους κάτι μπορεί να ονομασθεί νομίμως επιστήμη –ή, αλλιώς, *τι πρέπει να κάνει* κάποιος εάν θέλει να κάνει σωστή ή *κανονική* επιστήμη.¹ Εν τέλει, όλες οι υπαρκτές ή οι πραγματικές επιστήμες, δηλαδή *αυτές που είναι πράγματι επιστήμες*, οι θεωρίες ή τα θεωρητικά συστήματα που τηρούν τον ιδεατό κανόνα της επιστήμης, που πραγματώνουν την έννοια ή την ουσία της επιστήμης και που ανταποκρίνονται στα συναφή κριτήρια, δεν συνιστούν παρά επί μέρους *εκφάνσεις* της έννοιας της επιστήμης. Κατ’ αυτό τον τρόπο αποδίδεται προτεραιότητα στην *ουσία* ή *δυνατότητα* της επιστήμης έναντι της *ύπαρξης* ή της *πραγματικότητας* των συγκεκριμένων επιστημών, στη γενικότητα της επιστήμης έναντι των καθ’ εκάστων επιστημών, στην έννοια έναντι των επί μέρους εκφάνσεών της. Είναι υπό την απόλυτη προϋπόθεση της *εν γένει επιστήμης* που μπορεί να τεθεί και να απαντηθεί το *ερώτημα* του εάν υπάρχουν, στην πραγματικότητα, επιστήμες και ποιες είναι αυτές. Πολύ απλά: εάν δεν ξέρουμε πρώτα *τι είναι η επι-*

1. Δεν είναι τυχαίο ότι μερικές από τις πλέον emblematicές, αντικειμενιστικές και ορθολογιστικές φιλοσοφίες της επιστήμης, όπως αυτές που πρότειναν ο κύκλος της Βιέννης ή ο Καρλ Πόππερ, υπήρξαν μεθοδολογικού χαρακτήρα.

στήμη, πώς μπορούμε να πούμε ποιες είναι, εάν υπάρχουν, οι πραγματικές επιστήμες;² Με δυο λόγια, οι εν λόγω φιλοσοφίες της επιστήμης είναι κατ' ανάγκην ουσιολογικές.

Η πέτρα του σκανδάλου, τώρα, στο μετα-κουνιανό θεωρητικό τοπίο, τουλάχιστον στον αγγλοσαξωνικό χώρο, είναι μια γενική ιδέα **ασυμμετρότητας**, δηλαδή μιας **ασυνέχειας** με πολλές όψεις: πρώτον, ασυνέχεια ανάμεσα στις διαδοχικές δομές στην ιστορία κάθε επιστημονικού κλάδου· δεύτερον, ασυνέχεια (ή αλλιώς **μη-αναγωγιμότητα**) ανάμεσα στους διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους (στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η μεγάλη διχοτομία ανάμεσα στις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες)· ασυνέχεια, τέλος, ανάμεσα στις διαφορετικές εποχές, κοινότητες, κοινωνίες, πολιτισμούς, κλπ., και τα αντίστοιχα γνωσιακά εγχειρήματα. Δεν θεωρείται πλέον ότι υφίσταται ένας υπερβατικός κανόνας επιστήμης, ένα και μοναδικό πρότυπο κανονικής επιστήμης, αλλά αντιθέτως ότι το κάθε διακριτό επιστημονικό εγχείρημα αποτελεί (για τον εαυτό του) το δικό του *Παράδειγμα*, ακριβώς (για να χρησιμοποιήσουμε την κλασική ορολογία του Κουν), *κανονικής επιστήμης*: κάθε Παράδειγμα συστοιχεί με την κανονική επιστήμη που του προσιδιάζει (σύμφωνα με τη διάσημη θέση του Κουν). Δεν υπάρχει *κοινό μέτρο* των επιστημονικών εγχειρημάτων: τα Παραδείγματα είναι *ασύμμετρα*, αντιπροσωπεύουν δηλαδή ασύμβατους μεταξύ τους τρόπους επιτέλεσης της επιστήμης.

Έχουμε ήδη εδώ ένα αποφασιστικό βήμα απομάκρυνσης από την ουσιολογική σύλληψη της επιστήμης προς μια *νομιναλιστική* τοποθέτηση: ο όρος “επιστήμη”, από μια (εν δυνάμει) έννοια με προσδιορισμό περιεχόμενο, τείνει να εκπέσει σε απλό *όνομα*, που απλώς δηλώνει ασύμβατα και μη-συγκρίσιμα Παραδείγματα. Δεν υφίσταται πλέον, μιλώντας κυριολεκτικά, η εν γένει έννοια της επιστήμης, τίποτε που να μπορεί να εκληφθεί ως η ουσία της επιστήμης· τα διαφορετικά (επιστημονικά) Παραδείγματα δεν μπορούν πλέον να θεωρηθούν ως εκφάνσεις μιας έννοιας επιστήμης, ουσιωδώς αντικειμενικής και ορθολογικής. Με την ίδια κίνηση, περνάμε από τη φιλοσοφική, αξιολογική και κανονιστική, στην περιγραφική ή γνωσιακή πραγμάτευση της επιστήμης: αντικείμενο της θεωρίας δεν είναι πλέον η έννοια ή η ουσία της επιστήμης, αλλά τα διακριτά επιστημονικά εγχειρήματα· η θεωρία δεν στοχεύει πλέον στο “δέον” της επιστήμης αλλά στο “είναι” των επιστημών, σε συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές πραγματικότητες.

2. Η λογική αυτής της κατάστροφης δεν αλλοιώνεται εάν (όπως συχνά γίνεται) ένα συγκεκριμένο γνωσιακό εγχείρημα αναγορεύεται εκ προοιμίου σε κατ' εξοχήν έκφανση της έννοιας της επιστήμης, στην οποία παρέχει προνομιακή πρόσβαση. Είναι προφανές ότι τον ρόλο αυτό παίζει κατά κύριο λόγο η φυσική.

Η λεγόμενη κοινωνικο-πολιτισμική στροφή στη θεωρία της επιστήμης έρχεται να ολοκληρώσει αυτή τη ρήξη με τη φιλοσοφία της επιστήμης, το πέρασμα από την ουσιοκρατία στον νομιναλισμό: στο μέτρο ακριβώς που η “επιστήμη” παύει να αντιστοιχεί σε μια έννοια, στο μέτρο που αποψιλώνεται από καθορισμένο εννοιολογικό, αξιολογικό και κανονιστικό περιεχόμενο, δεν είναι σε θέση πλέον να υποβαστάξει οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ επιστημονικού και μη-επιστημονικού. Η ανθρώπινη γνωσιακή περιπέτεια δεν διχοτομείται πλέον στις αυθεντικές επιστήμες και στα μη-επιστημονικά συστήματα ιδεών. Όλα τα συστήματα πεποιθήσεων και όλα τα γνωσιακά εγχειρήματα, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που στις κοινωνίες μας ονομάζονται “επιστήμες”, συνιστούν κοινωνικές πρακτικές, και ως τέτοιες πρέπει όλες ανεξαιρέτως να εξηγηθούν κοινωνικά, χωρίς αναφορά σε κανονιστικές (φιλοσοφικές) αξίες όπως η αντικειμενικότητα, η ορθολογικότητα, κλπ. Αυτό σημαίνει ότι οφείλουμε να απέχουμε από κάθε αξιολογική κρίση αναφορικά με τη γνωσιακή εγκυρότητά τους και να τις αντιμετωπίσουμε ισότιμα. Βεβαίως, το ίδιο οφείλει να ισχύει, κατά αναστοχαστικό τρόπο, και για την ίδια την (εκάστοτε) θεωρία επιστήμης (McGuire 1998, Σκορδούλης 2001).

Η στάση αυτή απέναντι στην επιστήμη μπορεί να συνοψισθεί από τη βασική αρχή της κοινωνικής και πολιτισμικής θεώρησης της επιστήμης: την περίφημη αρχή της *συμμετρίας*. Η εν λόγω αρχή αντανακλά έναν συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο γίνεται κατανοητή η έννοια της ασυμμετρότητας: όσο και εάν αυτό μοιάζει με παραδοξολογικό λογοπαίγνιο, ισχυρίζομαι (και μόνο υπαινικτικά μπορώ να υποστηρίξω εδώ) ότι η ιδέα της ασυμμετρότητας μπόρεσε να έχει αυτές τις σημαντικές επιπτώσεις στη θεωρία της επιστήμης στο μέτρο που συνηθίζουμε να την σκεφτόμαστε ως μια ουσιωδώς *συμμετρική* σχέση, με τη λογικο-μαθηματική έννοια: υπό αυτήν την έννοια, τα διαφορετικά επιστημονικά Παραδείγματα (για να επιμείνουμε στην ορολογία του Κουν) είναι *συμμετρικώς* ασύμμετρα,³ πράγμα που σημαίνει ότι, εάν το Παράδειγμα Α είναι ασύμμετρο προς το Παράδειγμα Β, τότε το Παράδειγμα Β είναι επίσης (και εξ ίσου) ασύμμετρο προς το Παράδειγμα Α. Αυτό, με τη σειρά του, συστοιχεί με μια αντίληψη ισότητας και ισοτιμίας μεταξύ

3. Για να μετριαστεί κάπως η σύγχυση που μπορούν να προκαλέσουν αυτές οι σχεδόν ομόηχες, αλλά όχι συνώνυμες, οικογένειες όρων, εφαρμόζω τη διάκριση ανάμεσα στην *ασυμμετρότητα* ως *έλλειψη κοινού μέτρου* (ως μετάφραση, δηλαδή, του αγγλικού όρου *incommensurability*) και τους συναφείς όρους *σύμμετρος/ασύμμετρος* κλπ., από τη μια μεριά, και τη *συμμετρία/ασυμμετρία*, με τη λογικό-μαθηματική έννοια (αγγλικά: *symmetry/asymmetry*) και τους συναφείς όρους *συμμετρικός/ασυμμετρικός* ή μη-συμμετρικός (*symmetrical/asymmetrical*), από την άλλη.

των Παραδειγμάτων: δεν υπάρχει προνομιακό (επιστημονικό) Παράδειγμα· όλα είναι εξ ίσου και ισότιμα επιστημονικά (McGuire 1998, Latour 2000).

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΤΙΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Θα έλεγα, τώρα, ότι ο μαρξισμός είχε πάντοτε-ήδη ενσωματώσει, υπό τη μορφή μιας αναγκαίας έντασης, αυτήν την αντίθεση ανάμεσα στις δύο αυτές επιστημολογικές τάσεις. Όπως είναι γνωστό, ο μαρξισμός παρουσίασε εμφατικά τον εαυτό του ως την επιστήμη του κοινωνικού και του ιστορικού, σύμφωνα με την οποία η ταξική πάλη, η “κινητήρια δύναμη της ιστορίας”, διαπερνά, και άρα διαιρεί, διχοτομεί, κάθε κοινωνικό επίπεδο ή βαθμίδα, κάθε κοινωνικό φαινόμενο ή πραγματικότητα. Στο μέτρο που αυτός ο ανταγωνιστικός διχασμός αποτελεί για τον μαρξισμό οιονεί οντολογική αρχή του κοινωνικού, απαγορεύεται εκ προοιμίου κάθε υπερβατικότητα ως προς την ισχύ του: έτσι, στην αρχή αυτή υπάγεται και οτιδήποτε θα μπορούσαμε να ταξινομήσουμε γενικά υπό την κατηγορία της “σκέψης”, των “ιδεών”, των “πεποιθήσεων”, κλπ., ακόμα και οτιδήποτε εμφανίζεται ως αντικειμενική και ορθολογική, δηλαδή αμέτοχη και αμερόληπτη, επιστημονική γνώση. Έτσι, ο μαρξισμός υποστηρίζει τον πλήρη κοινωνικό καθορισμό κάθε συστήματος πεποιθήσεων ή γνωσιακού εγχειρήματος, και μάλιστα με όρους ενός ασυμφιλίωτου, σε τελευταία ανάλυση, ανταγωνισμού μεταξύ ταξικών προοπτικών, παρεισάγοντας έτσι μια ακόμα βαθμίδα ασυμμετρότητας. Από την άλλη μεριά, ωστόσο, όλοι αυτοί οι ισχυρισμοί συνιστούν *αξιώσεις αλήθειας*, που εξαρτώνται ως προς την εγκυρότητά τους από το καθεστώς του μαρξισμού *ως επιστήμης*: οι ισχυρισμοί αυτοί τίθενται ως *αντικειμενικές* επιστημονικές γνώσεις, και όχι ως κοινωνικά και ιστορικά καθορισμένες “ιδέες”, που δεν θα μπορούσαν παρά να εκφράζουν μια επιμέρους και μεροληπτική ιδεολογική τοποθέτηση, προϊόν και παράγοντα συνάμα της ταξικής πάλης. Παρ’ όλα αυτά, όμως, θα έπρεπε να είναι τέτοιες· και θα έπρεπε να είναι τέτοιες στο μέτρο ακριβώς που είναι “αληθείς”, δηλαδή αντικειμενικές και ορθολογικές γνώσεις (Μπαλτάς και Φουρτούνης 1994).

Ο μαρξισμός, λοιπόν, μοιάζει να είναι εγκλωβισμένος σε μια αναπόφευκτη, εγγενή αντινομία, και αυτό εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι καταστατικά υποχρεωμένος να κάνει αυτό ακριβώς που απαγορεύει το τρέχον πεδίο της θεωρίας της επιστήμης: να υπερασπισθεί τόσο την αντικειμενικότητα και ορθολογικότητα της επιστήμης (τουλάχιστον του εαυτού του) όσο και τον συγκρουσιακό κοινωνικό καθορισμό και την ασυμμετρότητα των γνωσιακών εγχειρημάτων (συμπεριλαμβανομένου του εαυτού του). Δεν θα επιμείνω εδώ στις διάφορες απόπειρες επίλυσης της εν λόγω αντινομίας από αυτό που θα μπορούσε να ονομασθεί μαρξιστική φι-

λοσοφία. Θα επικεντρωθώ σε μια από αυτές, στην επιστημολογική παρέμβαση του Λουί Αλτουσέρ, η οποία ισχυρίζομαι ότι επιλαμβάνεται αυτής της καταστατικής αντινομίας του μαρξισμού με φιλοσοφική επάρκεια, αλλά και κατά ιδιαίτερα γόνιμο τρόπο όσον αφορά την τρέχουσα επιστημολογική συζήτηση. Συγκεκριμένα, ο Αλτουσέρ αποδέχεται αυτήν την αντινομία ως αναγκαία και την θέτει σε λειτουργία, την ενεργοποιεί, ώστε να εκμεταλλευτεί το δυναμικό της προς την κατεύθυνση μιας επιστημολογίας που θα μπορούσε να την δεξιωθεί. Πραγματευόμενος υπ' αυτούς του όρους την αντίθεση της σύγχρονης θεωρίας της επιστήμης υπό τη μορφή της εγγενούς επιστημολογικής αντινομίας του μαρξισμού, ο Αλτουσέρ είναι σε θέση να συνεισφέρει στην απεμπλοκή από αυτήν: δεν επιδιώκει έναν βιώσιμο συμβιβασμό μεταξύ των δύο αντιτιθέμενων τάσεων της, δεν επιδιώκει καν τη συγκρότηση μιας επιστημολογίας στο πλαίσιο της οποίας η ασυμμετρότητα και ο κοινωνικός καθορισμός δεν θα αποκλείει την αντικειμενικότητα και ορθολογικότητα της επιστήμης, αλλά, πολύ περισσότερο και κατά τρόπο πολύ πιο θετικό, συγκροτεί μια επιστημολογία που επαναδιατυπώνει την κατάσταση του όλου προβλήματος έτσι ώστε η *ασυμμετρότητα να αποτελεί τον προνομιακό τόπο της αντικειμενικότητας και ορθολογικότητας*. Πολύ σχηματικά: ο Αλτουσέρ δεν λέει “μπορούμε να έχουμε, από τη μια πλευρά, κοινωνικό καθορισμό και ασυμμετρότητα και, *παρ' όλα αυτά να έχουμε ορθολογικότητα και αντικειμενικότητα, από την άλλη*”· απεναντίας, λέει “*έχουμε αντικειμενικότητα και ορθολογικότητα επειδή ακριβώς έχουμε κοινωνικό καθορισμό και ασυμμετρότητα*”. Δεν προσπαθεί απλώς να υπερασπισθεί ή να διασώσει την αντικειμενικότητα και την ορθολογικότητα της επιστήμης υπό το πρίσμα της ασυμμετρότητας, αλλά, για να το πούμε όσο γίνεται πιο ισχυρά, να θεμελιώσει την ορθολογικότητα και αντικειμενικότητα στην ασυμμετρότητα και αντιστρόφως.

Έτσι, από τη μια πλευρά, ο Αλτουσέρ αναλαμβάνει όλες τις συνέπειες της ασυμμετρότητας: είναι ριζικά αντι-ουσιοκράτης και, μάλιστα, νομιναλιστής (κάτι αναμενόμενο άλλωστε από έναν ανεπιφύλακτα σπινοζιστή θεωρητικό)· αποποιείται πλήρως του παραδοσιακού φιλοσοφικού καθήκοντος να διατυπώσει μια γενική έννοια επιστήμης και, βάσει αυτής, να διακρίνει τις επιστήμες από τις μη-επιστήμες· αρνείται (και καταγγέλλει επίμονα) την ψευδαίσθηση της φιλοσοφίας ότι μπορεί να παράσχει οποιαδήποτε κανονιστική και μεθοδολογική καθοδήγηση στις επιστήμες· τέλος, κατανοεί χωρίς κανενός είδους υπερβρατικό “υπόλοιπο” τις επιμέρους επιστήμες ως κοινωνικές (παραγωγικές) πρακτικές, και τις επιστημονικές γνώσεις ως τα ειδικά προϊόντα τους. Ωστόσο, από την άλλη, η επιστημολογική προσέγγισή του, στο πλαίσιο της οποίας συντίθενται αυτές οι βασικές θέσεις, συνιστά μια *θεωρία επιστημονικής ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας*. Στο

πλαίσιο αυτής της θεωρίας, μάλιστα, *υφίσταται διάκριση ανάμεσα στο επιστημονικό και το μη-επιστημονικό*, με την αποφασιστική διαφορά ότι η διάκριση αυτή δεν επιχειρείται από κάποιο φιλοσοφικό αρχιμήδεια σημείο αλλά επιτελείται *αντικειμενικά* από την ίδια την επιστήμη, καθώς είναι σύμφυτη με την *ορθολογική* επιστημονική διαδικασία.

Με βάση όλα τα παραπάνω, αυτά σημαίνουν ότι η επιστημολογία του Αλτουσέρ έρχεται να αμφισβητήσει την “αυθόρμητη” συσχέτιση της ασυμμετρότητας με την αρχή της συμμετρίας, έρχεται να αμφισβητήσει τον “αυτονόητα” συμμετρικό χαρακτήρα της ασυμμετρότητας. Πράγματι, η επιστημολογική παρέμβαση του Αλτουσέρ είναι σε θέση να εννοιολογήσει εκ νέου την ασυμμετρία ως ουσιαστικά ασυμμετρική και, στη βάση αυτής της νέας αντίληψης περί ασυμμετρότητας, να θεμελιώσει την αντικειμενικότητα και ορθολογικότητα της επιστήμης. Αυτόν ακριβώς τον ισχυρισμό θα προσπαθήσω να υποστηρίξω, αναγκαστικά κατά τρόπο ελλειπτικό, σε όσα ακολουθούν.

ΟΙ ΟΡΟΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

Για να αρχίσω να μιλώ για την επιστημολογία του Αλτουσέρ, εντάσσοντάς την εξαρχής στο πεδίο της καταστατικής αντινομίας του μαρξισμού, θα δανειστώ μια διατύπωση του Ετιέν Μπαλιμπάρ: “*η αντικειμενικότητα της επιστημονικής γνώσης (όπως και η ύπαρξη της πάλης των τάξεων) ανήκουν σε εκείνες τις θέσεις στις οποίες ο Αλτουσέρ υπήρξε ανυποχώρητος*” (Balibar 1991). Και πράγματι, ο συνδυασμός αυτών των δύο θέσεων εύκολα μπορεί να διακριθεί στην αφετηριακή επιστημολογική θέση του Αλτουσέρ, σύμφωνα με την οποία το ώριμο έργο του Μαρξ συστήνει την επιστήμη του κοινωνικού και της ιστορίας εν γένει στο μέτρο ακριβώς που κεντρική έννοιά του είναι η ταξική πάλη.

Έχουμε λοιπόν δύο θέσεις, την αντικειμενικότητα της επιστημονικής γνώσης και την ύπαρξη της ταξικής πάλης, συμπυκνωμένες κατά κάποιο τρόπο στη θέση ότι ο μαρξισμός αποτελεί την επιστήμη του κοινωνικού και του ιστορικού, πράγμα που συνεπάγεται, ας το πούμε εξαρχής, ότι άλλοι κλάδοι, που μοιάζουν να διεκδικούν το ίδιο αντικείμενο από μια διαφορετική, ασύμβατη προοπτική, χαρακτηρίζονται ως μη-επιστημονικοί. Πρόκειται, προφανώς, για πολύ προκλητικές θέσεις, τις οποίες λίγοι θα ήταν διατεθειμένοι να αποδεχθούν (ιδιαίτερα σήμερα) –τουλάχιστον όχι *a priori*. Αντιθέτως, πολλοί θα θεωρούσαν ως κατ’ αρχήν νόμιμο κατά κάποιο τρόπο να τις υποβαθμίσουν, να μετριάσουν, να σχετικοποιήσουν και να υποθηκεύσουν την ισχύ τους; να τις εκλάβουν ως υπο-θέσεις, προκειμένου να τις αποτιμήσουν από τη θεωρητική θεμελίωση ή δικαιολόγησή τους, δηλαδή ως προ-

σωρινές προκειμένες, εξαρτημένες από την εγκυρότητα, τη συνέπεια και τη συνεκτικότητα των θεωρητικών συνεπαγωγών τους. Αλλά δεν είναι αυτός ο τρόπος του Αλτουσέρ· θυμίζω τη φράση του Μπαλιμπάρ: ο Αλτουσέρ είναι *ανυποχώρητος* ως προς αυτές τις *θέσεις*. Για τον Αλτουσέρ, πράγματι, οι θέσεις αυτές έχουν επιστημολογική λειτουργία και επίπτωση *μόνον ως θέσεις*: μπορούν να δώσουν λαβή σε μια επιστημολογία, όχι *μόνον* δυνάμει όσων ρητά ισχυρίζονται αλλά πρωταρχικώς δυνάμει του χαρακτήρα τους ή του καθεστώτος τους ως θέσεων. Εάν συλλογιστούν προκειμένες μιας επιστημολογίας, το κάνουν όχι μόνο δια του “περιχομένου” τους αλλά δια της “μορφής” τους: ως θέσεις, ακριβώς.

Με άλλα λόγια, και σε αντίθεση με τις παραδοσιακές φιλοσοφίες της επιστήμης, ο Αλτουσέρ δεν πραγματεύεται την *ουσία* ή τη *δυνατότητα*, αλλά βεβαιώνει την *πραγματικότητα* ή την *ύπαρξη* της επιστημονικής γνώσης (εν προκειμένω, του μαρξισμού). Η πραγματική προκειμένη της επιστημολογίας του Αλτουσέρ είναι το *γεγονός* της επιστημονικής γνώσης (συμπεριλαμβανομένου του μαρξισμού). Ανατρέπει έτσι την υπαγωγή της ύπαρξης στην ουσία, της πραγματικότητας στη δυνατότητα, και έρχεται σε ρήξη με την ουσιοκρατία της παραδοσιακής φιλοσοφίας της επιστήμης, από μια νομιναλιστική τοποθέτηση, την οποία δεν σταματά να μας υπενθυμίζει: δεν υπάρχει η επιστήμη, υπάρχουν *μόνον* οι συγκεκριμένες, επιμέρους επιστήμες. Έτσι, το επιστημονικό φαινόμενο δεν συλλαμβάνεται πλέον με όρους σχέσης ανάμεσα στην (εν γένει) επιστήμη και τις διάφορες εκφάνσεις της. Συνεκόλουθα, η αλτουσεριανή επιστημολογία αποποιείται κάθε αξιολογικής και κανονιστικής αξίωσης: η αλτουσεριανή επιστημολογία *δεν* ξεκινά ως αναζήτηση μίας έννοιας επιστήμης, με βάση την οποία θα μπορούσε και θα έπρεπε να δειχθεί ποιες από τις υπαρκτές επιστημονικές αξιώσεις είναι νόμιμες και ποιες όχι, ποια από τα υπαρκτά γνωσιακά εγχειρήματα συλλογιστούν εκφάνσεις της. Όσον αφορά τον μαρξισμό, ειδικότερα, δεν έχουμε εδώ την απόπειρα απόδειξης του επιστημονικού χαρακτήρα του, αλλά ξεκινάμε από αυτόν.

Εν ολίγοις, η αλτουσεριανή επιστημολογική θέση μπορεί να διατυπωθεί κατά έναν τρόπο που μοιάζει απροκάλυπτα ταυτολογικός: οι επιστήμες, οι *υπαρκτές* επιστήμες, είναι επιστήμες! Ο Αλτουσέρ απαριθμεί τέσσερις, αφήνοντας σκόπιμα τον κατάλογο ανοιχτό: τα μαθηματικά, τη φυσική, τον μαρξισμό, την ψυχανάλυση ... Στην απαρίθμηση αυτή, όπως εύκολα μπορεί να παρατηρήσει κανείς, δεν υπεισέρχεται καμία ιεράρχηση ή διάκριση, σε αντίθεση με μια παραδοσιακή συλλογιστική που αντιπαραβάλλει τις φυσικές επιστήμες στις κοινωνικές ή ανθρωπιστικές, όπου οι δεύτερες είτε υστερούν είτε παρουσιάζουν μια μη αναγώγιμη διαφορά ως προς τις πρώτες –όπου δηλαδή, σε σχέση με την επιστημονικότητα της φυσικής, οι κοινωνικές επιστήμες είναι ή κάτι λιγότερο ή άλλο πράγμα. Η αλτουσεριανή θέση,

αντιθέτως, λέει ότι η μαρξιστική κοινωνική επιστήμη είναι επιστήμη όσο και όπως οι φυσικές επιστήμες. Ούτε λιγότερο, ούτε αλλιώς. *Εξίσου και με τον ίδιο τρόπο*. Η φυσική δεν είναι η κατ' εξοχήν επιστήμη, ούτε ο όρος επιστήμη εφαρμόζεται στον μαρξισμό υπό διαφορετική έννοια. Ο μαρξισμός, η φυσική, και κάθε άλλη επιστήμη είναι επιστήμες *υπό την ίδια έννοια*, δηλαδή ορθολογικές και αντικειμενικές γνώσεις. Μπορούμε λοιπόν να συμπληρώσουμε τη βασική θέση της αλτουσεριανής επιστημολογίας: *όλες οι υπαρκτές επιστήμες είναι ισότιμα και μονοσήμαντα επιστήμες*.

Εύκολα θα μπορούσε να αντιτάξει κανείς ότι ξαναβρισκόμαστε παγιδευμένοι σε ένα πλέγμα αντινομιών, παράγωγων της καταστατικής αντινομίας του μαρξισμού. Επί παραδείγματι, θα μπορούσε να ρωτήσει κανείς τι μπορεί να σημαίνει “υπαρκτές επιστήμες” στη διατύπωση της θέσης ότι “όλες οι *υπαρκτές* επιστήμες είναι ισότιμα και μονοσήμαντα επιστήμες”. Είναι προφανές ότι η θέση αυτή δεν έχει τίποτε να κάνει με την αρχή της συμμετρίας, δηλαδή δεν υποδηλώνει ότι θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε ισότιμα όλα τα γνωσιακά εγχειρήματα. Εάν έχουμε πράγματι να κάνουμε εδώ με μια ισοτιμία, αυτή έγκειται μεταξύ *επιστημών* και όχι γνωσιακών εγχειρημάτων εν γένει, πράγμα που σημαίνει ότι η τοποθέτηση αυτή ενέχει τη διάκριση μεταξύ επιστημονικών και μη-επιστημονικών κλάδων. Πώς μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε τις πραγματικές, τις υπαρκτές, επιστήμες, εάν όχι εισάγοντας εκ νέου την ίδια την ουσιοκρατία που υποτίθεται ότι καταργούμε; Και πώς μπορούμε να ισχυριζόμαστε ότι οι εν λόγω υπαρκτές επιστήμες είναι “υπό την ίδια έννοια” επιστήμες, και ταυτόχρονα να *μην συνιστούν εκφάνσεις της*, εκφάνσεις αυτής ακριβώς της κοινής έννοιας; Με δυο λόγια, η νομναλιστική θέση μοιάζει να υπονομεύεται από την εμμονή στην αντικειμενικότητα και την ορθολογικότητα ως διακριτικό γνώρισμα των επιστημών.

Η ΑΛΤΟΥΣΕΡΙΑΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΣΥΜΜΕΤΡΟΤΗΤΑΣ

Ας προσπαθήσουμε, λοιπόν, να σκιαγραφήσουμε αδρά την αλτουσεριανή επιστημολογία, για να δούμε εάν και πώς επιλαμβάνεται αυτής της πολυεπίπεδης αντινομίας. Εάν έπρεπε να τη διατυπώσω με μια μόνο φράση, θα έλεγα ότι η *ίδια έννοια* υπό την οποία ή ο *κοινός τρόπος* με τον οποίο οι υπαρκτές επιστήμες είναι εξίσου και μονοσήμαντα επιστήμες έγκειται στο γεγονός ότι κάθε επιστήμη είναι επιστήμη *με τον τρόπο της*· δεν πρόκειται για λογοπαίγνιο: πρόκειται για την αλτουσεριανή επιστημολογία των επιστημολογικών εμποδίων και των επιστημολογικών τομών, περαιτέρω επεξεργασία της ιδιότυπης γαλλικής επιστημολογικής πα-

ράδοσης των Γκαστόν Μπασελάρ και Ζορζ Καγκιλέμ (Tiles 1987). Ακολουθώντας θα παρουσιάσω επιγραμματικά τα κρίσιμα στοιχεία αυτής της επιστημολογίας που θα μου επιτρέψουν να υποστηρίξω τους ισχυρισμούς μου.

Κεντρική έννοια της αλτουσεριανής επιστημολογίας, λοιπόν, είναι η *επιστημολογική τομή* (Balibar 1991, 1994), δηλαδή η υπερνίκηση ενός *επιστημολογικού εμποδίου*, το οποίο είναι πάντοτε εσωτερικό και συγκροτητικό της επιστημονικής δομής, σε μια δεδομένη στιγμή της ιστορίας της. Ως εκ τούτου, η υπερνίκηση αυτού του εμποδίου αναδομεί την επιστήμη σε νέα βάση, δηλαδή επιφέρει μια *νέα επιστημονική δομή*. Η επιστημολογική τομή σηματοδοτεί έτσι μια επιστημονική *ασυνέχεια*. Παράλληλα, συνιστά ένα αμετάκλητο κριτικό και γνωσιακό συμβάν: η υπερνίκηση του επιστημολογικού εμποδίου είναι αδιαχώριστη από την αποκάλυψη και την κριτική της κοινωνικής *σχετικότητάς* του, δηλαδή του *ιδεολογικού* χαρακτήρα του.⁴ Έτσι, η επιστημολογική τομή εμπεριέχει έναν μη-αναγώγιμο ορθολογικό και αντικειμενικό πυρήνα. Αυτή έννοια ασυνέχειας ενέχει επίσης και *ασυμμετρία*: η επιστημολογική τομή, η αποκάλυψη, κριτική και υπερνίκηση ενός επιστημολογικού εμποδίου, μπορεί να συμβεί, να πιστοποιηθεί, να δικαιολογηθεί και να επικυρωθεί *μόνον από την προοπτική, με τα μέσα και σύμφωνα με τα κριτήρια της νέας επιστημονικής δομής, την οποία η ίδια επιφέρει* (Μπαλτάς 1991). Ωστόσο, και εδώ είναι η κρίσιμη διαφορά, η σχέση μεταξύ δύο διαδοχικών ασυνεχών και ασυμμετρικών επιστημονικών δομών είναι ουσιωδώς *μη-συμμετρική* και, ως εκ τούτου, εγγενώς ιστορική: η εν λόγω ασυμμετρία είναι, θα λέγαμε, ασυμμετρία “μονής κατεύθυνσης”, και η συναφής ασυνέχεια δεν μπορεί να συλληφθεί ως μια απλή και επιστημολογικώς ουδέτερη μετάβαση μεταξύ περικλειστων, αυτό-αναφορικών δομών, η οποία, από θέση αρχής τουλάχιστον, θα μπορούσε να είναι και αντίστροφη: έτσι, από τη μια μεριά, η νέα επιστημονική δομή φέρει (αλλά και φέρεται από) μια *ορθολογική* κριτική της παλιάς, η οποία είναι “ορατή”, κατανοητή και δικαιολογημένη *μόνον από την προοπτική της πρώτης, της νέας*: από την άλλη, δια της επιστημολογικής τομής, η παλιά επιστημονική δομή καθίσταται αναγκαστικά –δηλαδή, *αντικειμενικά*– παλιά, παρωχημένη, επιστημολογικώς απαξιωμένη. Εν ολίγοις, βάσει της έννοιας της επιστημολογικής τομής, η εκάστοτε επιστήμη είναι η διηλεκτής διαδικασία δια της οποίας αυτή η ίδια αυτο-αποσπάται, αυτο-διακρίνεται και αυτο-επικυρώνεται, ως επιστήμη, έναντι του εκάστοτε προ-επιστημονικού παρελθόντος της, το οποίο η ίδια απαξιώνει και ακυρώνει ως μη-επιστημονικό.

4. Στο σημείο αυτό εμπλέκεται μια γενικότερη έννοια *ιδεολογίας*, προϊόν της εκ νέου επεξεργασίας της αντίστοιχης παραδοσιακής μαρξιστικής έννοιας από τον Αλτουσέρ, την οποία βεβαίως δεν μπορούμε να πραγματευθούμε εδώ.

Ας δούμε επί τροχάδην τις συνέπειες αυτής της επιστημολογίας. Πρώτον, η ασυνέχεια και ασυμμετρία καθίσταται το σημείο ακριβώς όπου κάθε φορά επιτελείται η *διάκριση επιστημονικού και μη-επιστημονικού*, και όχι το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή το σημείο όπου αυτή η διάκριση παύει να έχει νόημα. Ωστόσο, δεν πρόκειται για μια υποστασιακή διάκριση, που θα μπορούσε να επιτελεσθεί από ένα εξωτερικό, αρχιμήδειο σημείο: με άλλα λόγια, δεν εναπόκειται στη φιλοσοφία να κρίνει και να δια-κρίνει, βάσει καθολικών κριτηρίων που κωδικοποιούν την ουσία της επιστήμης, ποια επιστημονική αξίωση είναι νόμιμη αλλά, αντιθέτως, *η εκάστοτε επιστήμη είναι αυτή που διακρίνει, επικυρώνει και νομιμοποιεί τον εαυτό της*, βάσει των δικών της κριτηρίων, με την ίδια ακριβώς κίνηση που ακυρώνει και απαξιώνει γνωσιακά το παρελθόν της, από το οποίο αυτό-αποσπάται. Δεύτερον, η αλτουσεριανή επιστημολογία τοποθετεί την ασυνέχεια και την ασυμμετρία στην καρδιά της κανονικής διαδικασίας της επιστήμης –δηλαδή, αναιρεί την κοινιανή διάκριση μεταξύ κανονικής επιστήμης και επιστημονικών επαναστάσεων– και, το σημαντικότερο, *θέτει την επιστημονική ασυνέχεια και ασυμμετρία ως το προνομιακό σημείο της ορθολογικότητας και αντικειμενικότητας κάθε επιστήμης*, το σημείο όπου αυτή εκδηλώνεται, και όχι ως το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή ως το αξιόπεραστο όριό της.

Εάν λοιπόν θα θέλαμε να διατυπώσουμε την “έννοια” επιστήμης που παρέχει η αλτουσεριανή επιστημολογία, θα λέγαμε ότι η *εκάστοτε επιστήμη* είναι η ίδια η αυτό-διάκριση και αυτό-επικύρωσή της, ως επιστήμης, έναντι αυτού που η ίδια απορρίπτει ως μη-επιστήμη. Σύμφωνα με την εν λόγω “έννοια”, η ύπαρξη της επιστήμης, η διάκριση της επιστήμης από ό,τι δεν συνιστά επιστήμη, από τον Άλλο της, και η επικύρωσή της, ως επιστήμης, έναντι του Άλλου της, *επαφίεται στην αρμοδιότητα της εκάστοτε επιστήμης*. Πρόκειται για μία άκρως ιδιάζουσα “έννοια”, για μια άκρως ιδιάζουσα μορφή γενικότητας, η οποία εκχωρεί την υπαγωγή του επιμέρους στο γενικό, την υπαγωγή της έκφρασης στην έννοια, *στην ίδια τη δικαιοδοσία του επιμέρους, της έκφρασης*. Πρόκειται για ένα “ελάχιστο γενικότητας” που τίθεται όσο χρειάζεται για να ακυρωθεί. Εδώ ακριβώς έγκειται η συνεπής αντι-ουσιοκρατική τοποθέτηση, ο συνεπής νομιναλισμός, αυτής της επιστημολογίας, δηλαδή η ανατροπή και η ακύρωση της υπαγωγής της ύπαρξης στην ουσία, της πραγματικότητας στη δυνατότητα. Είναι κατ’ αυτόν τον “κοινό” τρόπο που η εκάστοτε υπαρκτή επιστήμη είναι επιστήμη, ισότιμα και μονοσήμαντα, *με τον τρόπο της*: κάθε επιστήμη επιφέρει τη δική της επιστημονικότητα, την επιστημονικότητα που της προσιδιάζει· ως εκ τούτου, δεν υπάρχει μια και μοναδική, καθολική ορθολογική μέθοδος σύμφωνα με την οποία κάθε επιστήμη οφείλει να εγκαθιδρυθεί και να επικυρωθεί, αλλά κάθε επιστήμη φέρει (και φέρεται από) τη δική της μέθοδο, τη δική της ορθολογικότητα. (Φουρτούνης 1998).

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Balibar E., (1991), “Tais-toi encore, Althusser!”, στο *Écrits pour Althusser. Éditions de la découverte*, Παρίσι
- Balibar E., (1994), “Coupure et refonte”, στο *Lieux et noms de la vérité*, Éditions de l'aube, Παρίσι
- McGuire J. E., (1998), “Επιστημονική αλλαγή: Προοπτικές και προτάσεις” στο Salmon M., κ.ά., *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο
- Montag W., (2003), *Louis Althusser*, Palgrave Macmillan, New York
- Tiles M., (1987), “Epistemological History: the Legacy of Bachelard and Canguilhem” στο Griffiths A.P. (ed.), *Contemporary French Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge
- Latour B., (2000), *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι*, Σύνταγμα, Αθήνα
- Μπαλτάς Α., (1991), “Ορθολογικότητα, αλλαγή θεωριών και ιδεολογία”, *Θεωρία και Κοινωνία* 5, Αθήνα
- Μπαλτάς Α. και Γ. Φουρτούνης, (1994), *Ο Λουί Αλτουσέρ και το τέλος του κλασικού μαρξισμού*, Εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα
- Σκορδούλης Κ., (2001), “Η πολιτισμική στροφή στην επιστήμη”, στο Κουμαράς Π., Σέρογλου Φ., Σκορδούλης Κ. (επιμ.), *Η συμβολή της Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Φυσικών Επιστημών στη Διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών*, Εκδόσεις Χριστοδουλίδη, Θεσσαλονίκη
- Φουρτούνης Γ., (1998), *Λουί Αλτουσέρ: το αναπόδραστο μιας αδύνατης θεωρίας διδακτορική διατριβή*, Αθήνα